

Szenna

1. A *szenna* (Cassia fajok) Indiában, Arábiában élő 1–1,5 m magas cserje, melynek levelét és gyümölcsét az arab orvosok már a IX–X. században gyógyszerként használták (Richard Evans Schultes and Robert F. Raffauf, *The healing forest. Medicinal and Toxic Plants of the Northwest Amazonia*. Hong Kong, 1990. 234–5).

A számos — gyógyító tulajdonsággal rendelkező — Cassia faj közül a legjelentősebb a *keskenylevelű szenna* (Cassia angustifolia Vahl., *C. lanceolata* Royle), valamint az *alexandriai szenna* (Cassia senna L., *C. acutifolia* Del.). A *keskenylevelű szennát* (angol *Indian senna*) hashajtóként és bőrbetegségek ellen használják, az *alexandriai szenna* (angol *Alexandrian senna*) szárított és porrá tört leveleit sebekre, égési sérülésekre és lázcsillapításra alkalmazzák (Major Medicinal Plants. Botany, Culture and Uses. By Julia F. Morton. USA, 1977. 147–152).

A különböző Cassia fajok (főleg Cassia angustifolia) levelét, a *szennalevelet* (Sennae folium) és lapos magvakat tartalmazó hüvelytermését, az ún. *anyalevelet* (Sennae folliculus) elsősorban hashajtóként alkalmazzák. A szennalevél és az anyalevél a világ egyik legáltalánosabban használt drogja, mint növényi hashajtó számos gyógyszerkönyvben, így pl. a VI. magyar gyógyszerkönyv hivatalos drogjegyzékében is szerepel (Rápóti Jenő–Romváry Vilmos, *Gyógyító növények*. Bp., 1980. 306, 327).

2. A *szenna* első előfordulásai nyelvünkben: 1578: „Colutea. *Szena koro. Folyo Sene*” (TESz.), [helyesen: 1578: *Szena koro, Folyo Szenet gr., Folyo Senet gr., Senát gr.* (Melius Péter, *Herbarium az Faknak Fvvekeknek nevekről, természetekről, és hasznakról...* Kolozsvár, 1578. folio 22)], XVI. sz.: *sene* (OrvK. 24/7), *senit* gr. (OrvK. 242/26, 37, 319/24, 420/24, 581*/3), *senith* gr. (OrvK. 12/2, 420/23, 427/36, 428/25, 429/4), 1708: *ſenna* (TESz.), 1783: *Senna, Szennét* (Benkő József, *Nomenclatura Botanica*. in Molnár János, *Magyar könyvház*. Posonyban, 365), 1788: *Sénna* (TESz.), 1793: *Folya-séna, Szena-koró* (Universa Historia physica regni Hungariae secundum tria regna naturae. Auctore Joanne Bapt. Grossinger. Posonii et Comaromii. 301), *Szenyakoró* (Grossinger, i. m. tartalomjegyzék), 1793: *Szenna* (Földi János, *Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról*. Bétsben, 39), 1808: *Szennát* gr. (Termé-

szethistóriai Képeskönyv az ifjúság hasznára és gyönyörködtetésére... Kélfzítet-
te... Bertuch F. J. Új kiadás, deák és magyar leírással megbóvítve... Ford.
Márton József. Bétsben. 7: 32), 1835: *Szénna* (TESz.), 1911: *Szenna* (Cserey
Adolf, Növényiszótár, vagyis a gyakrabban előforduló népies és tudományos
növénynevek betürendű jegyzéke. Bp., 295), 1941: *Senna* (Varró Aladár Béla,
Gyógynövények gyógyhatásai. 263), 1966: *szenna* (Csapody Vera–Priszter
Szaniszló, Magyar növénynevek szótára. Bp., 178), 1976: *szenna* (Isépy István–
Gyurkó Gizella, Gyógynövények. Bp., 56), 1986: *szenna* (Priszter Szaniszló,
Növényneveink. Bp., 156), 1994: *Szenna* (Michael Castleman, Gyógynövény
enciklopédia. Debrecen, 369).

A *szenna* első előfordulása nyelvünkben: 1578: „Colutea. *Szena koro. Folyo
Sene*” (TESz.) A TESz. ezt az első adatot Gombocz Endre, A magyar botanika
története (Bp., 1936. 41) című munkájából idézi, ahol Gombocz Endre elsőként
azonosította Melius Herbáriumának növényeit. Melius Herbáriumában azonban
a nominativusi *Folyo Sene* (TESz.) nem szerepel, a növénynev csak accusativusi
alakokban fordul elő: *Folyo Szenet, Folyo Senet* és *Senát* (Melius, i. m. folio
22). Gombocz nyilván a *Folyo Senet* gr. alakból vonta el az általa nominativus-
nak vélt *Folyo Sene* alakot (Gombocz, i. m. 41), amelyet átvesz a TESz., az
EWUNg. és MOLLAY KÁROLY (Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. szá-
zad végéig. Bp., 1982. 518) stb.

Melius Herbáriumában a *szenna* egyszer nominativusi alakban: *Szena koro*,
ötször pedig accusativusi alakban fordul elő: „Ha az *Folyo Szenet* Befztertzei
fzilua leuében vagy mézes vízben megfőzöd, nyalát, Melancholiát, fekete Epét
kiüz, vért tífztit, bánatot el üz à Szúból.” „Igy f őzd az *Folyo Senet*, Vagy masfél
vncia *Senát* az az hetuen két pénz nyomonit, mosd meg vízben...” „Ha penig à
Folyo Senet őmagát három pénz nyomonit ifzol à Kappannac leuében ezen
hajzna”. „Az *Folyo Senet* Székfü viragáual vesd à lugban, igen hajznál az
ágyuelőnc, halláfnac, látáfnak...” (folio 22).

A Melius Herbáriumában előforduló *Szena koro, Folyo Szenet, Folyo Senet*
nevek adatolhatók még Grossinger 1793-as munkájából: „Colutea Theophrastif,
vulgo Sena, Hungaris *Folya-séna*, aut *Szena-kóró*” (301), *Szenyakóró* (tartalom-
jegyzék). A XVI. századi orvosi könyv Mélius Herbáriumával körülbelül egy
időben keletkezett. Lencsés György Orvosi könyve a kor tudományos színvona-
lán foglalja össze a gyógyítás egész témakörét magyar nyelven, akkor, amikor
orvosi szaknyelv még nem volt (JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, A XVI.
századi orvosi könyv szóalak-mutatója. Debrecen, 1988. 5). A XVI. századi or-
vosi könyvben összesen 11-szer szerepel a *szenna*: *sene* (1 adat), *senit* (5 adat),
senith (5 adat) (JAKAB LÁSZLÓ–BÖLCSKEI ANDRÁS, i. m. 466). Ugyancsak fig-
yelmet érdemel az adatok szövegkörnyezete: „*Folia Sene* xij, Bezterczeý zylwa
zemeth xij, tēy eo3we” (Lencsés György, XVI. századi magyar orvosi könyv.
Bevezetéssel ellátva közzéteszi Varjas Béla. Kolozsvár, 1943. 24/7), „tegy az

hajában fenth Ianos kenyereth, *Folia Senit*, Vad Saffrannak magwath” (OrvK. 242/26), *Folia Senit* (OrvK. 242/37, 319/24, 420/24), *Foila Senit* (OrvK. 581*/3), *folia Senith* (OrvK. 12/2, 420/23), *Folia Senith* (OrvK. 427/36, 428/25, 429/4).

A *szenna* vándorszó: ang. *senna*, ném. R. *senna*, sp. *sen*, *sena*, fr. *séné*, olasz *senna*, *sena* ’szennacserje, szennalevél’. Végső forrása az arab *sanā*, *senē*, *senā* ’szennacserje’. Az arab szó részben közvetlenül, részben a latinon (vö. közép-latin *senna*, *sena*, *sene*) keresztül terjedt el előbb a Földközi-tenger környéki nyelvekben, majd számos más európai nyelvben (TESz., HELMUT GENAUST, Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. Basel, Stuttgart: Birkhäuser, 1976. 337).

Szenna szavunk élt a középkori latinban és a TESz. szerint a magyarba legvalószínűbben kettős átvételként kerülhetett: a gyógyászat révén az orvos-botanikai latinból, a kereskedelem révén az olaszból, esetleg a németből. MOLLAY KÁROLY szerint „adataink (1578: hibásan, mint a TESz.) egyelőre csak a latinból való származást igazolják”, az olasz és német származtatást nem (i. m. 518).

A fenti adataink alapján megállapíthatjuk, hogy *szenna* szavunk legkorábbi előfordulásai közül a *Folyo Szenet* gr., *Folyo Senet* gr. (Melius, i. m. folio 22) előtagjai a latin *folium* ’növénylevél’, az utótagok pedig a német *Senet* (Melius, i. m. folio 22, Adams Lonicers, Kräuter-Buch. Augsburg, 1783. 104) átvételei; vö. még *Sene* (Heinrich Marzell, Wörterbuch der Deutschen Pflanzennamen. I–V. Leipzig, 1943–1958. I. 862), ném. *Senne* (Bertuch–Márton, i. m. 7: 32). Ugyancsak figyelmet érdemel, hogy Melius Herbáriumát a XVI. századi külföldi füveskönyvek mintájára készítette el, műve kompiláció, amelynek fő forrása: Lonicer német nyelvű (!) Kräuter-Buchja volt (Gombocz, i. m. 31–5).

A *Szena koro* előtagja és a *Senát* gr. (Melius, i. m. folio 22) a magyarba kerülhetett az orvostanikai latinból (vö. lat. *senna*, *sena*), de esetleg német alakok is hatással lehettek létrejöttére; vö. német *Sena* (Adams Lonicers, i. m. 104), *Senna* (Benkő József, i. m. 365). A *Szena koro* utótagja magyarázó jellegű, amelyet a magyarban is hozzáilleszthettek az előtaghoz, de a német alakulatok utótagjának tükörfordításával is átvehettük (vö. ném. *Senmetstrauch*, *Senesstaude*) (Marzell, i. m. I. 862).

A későbbi alakváltozatok — keveredve — németből, illetve latinból kerültek a magyarba: így 1783-ban a *Senna*, *Szennét* (nominativus!) alakok a németből jöttek, a szerző maga említi a német nyelvi megfelelőket: *Senna*, *Senet*, *Senetstrauch*, *Senesblätterstrauch* (Benkő József, i. m. 365).

3. A XVIII. században jelent meg a *szennalevél* összetétel a magyar nyelvben: 1745: *Szennét levél*, *Szennet levél* (Torkos: Taxa pharm. 8, 40: TESz.), 1787: *Senna levélnék* gr. (Mátyus István, Ó és új dietetica. ... I–VI. Posonyban, 1787–1793. II. 421), 1797: *szenna-levelet* gr. (Veres M.: Gazda-asszony 168: TESz.), 1843: *Szennalevél* (Bugát Pál, Természettudományi szóhalmaz. Budán,

303), 1903: *szennaleveleket* gr. (Hoffmann, Karl – Wagner, János Magyarország virágos növényei. Bp., 154), 1941: *Sennalevél* (Varró Aladár Béla, i. m. 263).

A TESz. szerint R. *szennetlevél* ... végződése leginkább olaszos képzésre vall (ol. *sennetta), illet azonban nem lehet kimutatni; vö. mégis ol. *sennatina* 'szennalevélből készült hashajtószer'.

A korai *Szennét levél*, *Szennet levél* előtagja a németből kerülhetett a magyarba, a német *Senetblätter*, *Senettblätter*, *Senet-Blätter* (Marzell I: 1113) előtagjának átvételével és utótagjának lefordításával. A *-levél* magyarázó utótagot latin hatásra (*folium* 'levél') is hozzáilleszthették a *szenna-* előtaghoz.

4. A *szenna* mint növény a későbbiekben számtalan összetételben is megjelent: *szennabokor*: 1966: *szenna-bokor* (Csapody–Priszter, i. m. 178), 1986: *szennabokor* (Priszter Szaniszló, i. m. 156); *szennaafa*: 1966: *szenna-fa* (Csapody–Priszter, i. m. 178). A magyarázó *-fa*, *-bokor* utótagot a magyar nyelvben is hozzáilleszthették *szenna* szavunkhoz, de a *szennabokor* és *szennaafa* alakok létrejöhetnek idegen nyelvi mintára is: *Senesbaum*, *Senesstaude*, *Sennetstrauch* (Marzell I: 862), *Senesstrauch* (Wilhelm Ulrich, Internationales Wörterbuch der Pflanzennamen in Lateinischer, Deutscher, Englischer und Französischer Sprache. Leipzig, 1872. 46).

5. A XIX. században legelején tűnt fel a *szennakvasszia* elnevezés: 1808: „A' Szenna levelet, a' melly mint hashajtó orvosi fzer mindenütt esmeretes és hafználtatik, a' *Szena kvafzfzia* [helyesen: *kafzfzia*] plántája termi, a' melly megnő 3–4 lábnyi magasságra...”, lat. *Cassia senna*, ném. *Senesblättercassie*, fr. *Séné* (Bertuch–Márton, Növ. LXXX, 7: 32) (vö. VÖRÖS ÉVA–PRISZTER SZANISZLÓ, Márton József Természethistóriai Képeskönyvének növénynevei. Debrecen, 1997.), 1845: *Senna Kázsia* (Kováts Mihály, Háromnyelvű fejtő természetthon titoktan orvostudomány műszótára, az az onomatologia physiographica chemica jatrixa triglotta philologica. II. rész: Növénybölcesség a'vagy, háromnyelvű fejtő növénynév műszótár. Budán, 392), 1986: *szennakasszia* (Priszter Szaniszló, i. m. 156).

Márton József Bertuch-fordításában található *szennakvasszia* (helyesen: *kasszia* — Márton valószínűleg összetévesztett két nemzetségnevet) nyilván a latin *Cassia senna* átvétele: A *Senna Kázsia* utótagjában a latin intervokális *s ~ m. zs* változás mutatható ki (vö. *rózsa*, *múza*, *muzsika*).

6. *Szena* szavunk általános használatát bizonyítja a számos nyelvjárási, népetimológiai alakváltozat: *szénafólia*, *szénalevél* (MNY. 14: 10), *zsannamanna*: 'szennalevél' (Nyr. 44: 363; vö. MNyj. 31: 53–6), *szenes-víz* „Ha a kisgyermek rángató görcsöket kap, olyan vizet itatnak vele, a melyben egy darab parazsat oltottak el. Valószínűnek tartom, hogy a *szenes víz* voltaképpen szennás víz — szennalevél-forrázat — akarna lenni, mint a mely szer, görcsök ellen mint hashajtó, már régtől fogva ismeretes és használatos” (MNY. 14: 100), *szenes-víz* 'szennás víz, szennalevélforrázat' (MTsz.), *szeneflevél* (SzegSz.: TESz.).

7. A *szennára* vonatkozó adatok alapján összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a szennanövényt és levelének orvosi hatását Melius Juhász Péter ismerteti elsőként Herbáriumában (1578). A különféle alakváltozatok többsége: *Szenet*, *Senet*, *Senát* stb. latin és német jövevényszóként is bekerülhetett a magyarba. A *szennalevél* összetétel 1745-ből adatható először, a korai adatok valószínűleg német mintára keletkeztek a magyarban. A XIX. század folyamán a *szenna* különféle összetételekben is megjelent, ezek kivétel nélkül a növényre utalnak: *szennafa*, *szennabokor*, *szennakasszia*.

A TESz. szerint a „*szenna* régi nyelvi és nyelvjárási szó”, nyelvjárási szónak tartja az EWUNg. is. Valóban számtalan népetimológias alak mutatható ki a szó történetéből, azonban *szenna* szavunk ma is él és nem csak a népnyelvben: legújabb növényhatározóink *szenna* néven említik a növényt. A magyar gyógyszerkönyvek hivatalos drogjegyzéke egészen 1998-ig *szenna* néven tünteti fel a drogot. A szót megtaláljuk CZUCZOR–FOGARASI szótárában, az ÉrtSz.-ban és az ÉKsz.-ban is: *szennafa* „Mintegy másfél lábnyi magas cserje a keleti és észak-afrikai tartományokban, melyet olasz, s francia országokban is tenyésztenek, és leveleit a gyógyszerárakban árulják”, *szennalevél* „... *szennafának* vagy cserjének gyógyszerül használt levele” (CZF. V, 1242), *szenna*, *szennát*, *szennája*, Ö: *szennafa*, *szennalevél* (ÉrtSz. VI, 195), *szenna* (ÉKsz. 1272).

VÖRÖS ÉVA

